

A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben¹

Farkas Ildikó

Mottó: „Húzom az ígét”

Bevezetés

A cikkben az Európai Unió Tanácsa Főtitkárságának magyar fordítóosztályánál folyó fordítói és lektori tevékenységem során összegyűjtött tapasztalatok egy részét ismertetem. Elsősorban a célnyelvi szövegekre összpontosítva vázolom a fordító munkáját szabályozó keretet, a szabályrendszerből következő tipikus, gyakori fordítói megoldásokat, valamint a statisztikailag leggyakoribb, ezért releváns problémákat. Kiemelten foglalkozom a Trados fordítástámogató szoftverrel létrehozott fordítási memóriáknak a fordításra mint végtermékre, és ezen keresztül a hunglish (vagy franchongrois) kialakulására gyakorolt hatásával.

Az ismertetett gondolatok empirikus kutatások első csíráinak tekintendők. Célom egyrészt, hogy tudatosítsam a problémákat az uniós fordítás iránt érdeklődőkben, másrészt, hogy megoldási javaslatokat tegyek az egyenletes, jó minőség szavatolása érdekében.

A fordítandó szövegek fajtái

A fordító és a lektor tevékenységét először is a fordítandó szövegtípusok határozzák meg.

A Tanács egy belső dokumentuma alapján (Council Guide 2006:16) az Európai Unió valamennyi hivatalos nyelvére lefordítandó ún. „törzs” dokumentumok a következők. Az alábbi sorrend egyben a fordítói kötöttségek típusa, fokozatai, valamint a szövegek repetitív jellegének aránya szempontjából csökkenő sorrendet is jelent.

- (a) meghívók a Tanács üléseire és a napirendek a tervezett napirendi pontokkal, adott esetben ezek módosítása, kiegészítése vagy felülvizsgált változata;
- (b) kinevezési dokumentumok;
- (c) „docucompok”;
- (d) a jogszabálytervezetek szövegei a jogszabályalkotás fontosabb szakaszaiban: a Bizottságtól érkező, már lefordított javaslat, a tanácsi mun-

¹ A cikkben ismertetett gondolatok kizárólag a szerző személyes véleményét, és semmilyen tekintetben sem a Tanács hivatalos állásfoglalását tükrözik.

kacsoportok adott jogszabállyal kapcsolatos munkájának jelentősebb állomásai, a Coreper és a Tanács adott jogszabállyal összefüggő tevékenysége;

- (e) a tagállamok nemzeti közigazgatása által használandó kézikönyvek (pl. Közös Konzuli Utasítások);
- (f) tanácsi ülések jegyzőkönyvei;
- (g) feljegyzések, tanácsi munkacsoportok belső, munkaközi (tárgyalási) anyagai
- (h) az Elnökségnek az Unió nevében tett nyilatkozatai;
- (i) az Európai Tanács következtetései;
- (j) a Tanács Jogi Szolgálatának véleményei.
- (k) sajtóközlemények¹

Az első korlát

Az első kötöttséget az jelenti, hogy a fenti szövegtípusok fedőlap-sablonjának szövegtípusonként azonosnak kell lennie. Ezt a célt szolgálják a fordítók által közösen, egyezményesen kialakított megoldások, amelyekhez mindenkinek tartania kell magát. A címeiktől eltekintve a fedőlapok megalkotása gyakorlatilag titkári teendőt jelent.

A második korlát

Az egyes szövegtípusokat megvizsgálva megállapítható, hogy fordítási szempontból a legtöbb kötöttséget az (a) típusú dokumentumok, azaz a napirendek hordozzák magukban: felsorolásokról lévén szó, ezek nem is tekinthetők szövegeknek. Itt a fedőlap adott, a napirendi pontokat szabványmondatok vezetnek be (pl. „A tervezett napirend elfogadása”, „A napirendi pontok jóváhagyása”, „Napirendi pont, amelyről szavazás kérhető” stb.), a napirendi pontok pedig meg nem változtatható címekből állnak, tehát itt a fordítói kreativitás vajmi kevésbé érvényesülhet. A valódi értelemben vett fordítás aránya a másolás-beillesztés miatt elenyésző, a fordító a Tanács intraneten elérhető fordítási adatbázisából, az AIS-ből keresi ki és másolja be a címeket.

A (b) típusú kinevezési dokumentumokra fordítóink szintén kialakítottak szabványos megoldásokat, itt jórészt csak a nevek változnak.

Az (a) és (b) szövegtípus esetében tehát az egyezményes megoldások kényszerűsége miatt, amelyeket különböző időpontokban, különféle szinteken és különféle szereplők hoztak, fordításról nemigen beszélhetünk.

Érdekes azonban megvizsgálni, mi történik a (c) – (j) szövegtípusok esetében, ahol elméletileg relatíve egyre növekszik a fordítói szabadság. A vizsgált problematika szemszögéből idetartozik a (c) szövegtípus is, a belső szakzsargonral „docucompok”-nak nevezett anyagok. Ebben az esetben a döntéshozatali folyamat során módosított szövegváltozat kerül vissza hozzánk az időrendben azt közvetlenül megelőző változattal együtt, és a szövegváltoz-

tatásokat automatikus szöveg-összehasonlító programmal emeli ki a Központi Koordináció. A fordító dolgát tehát elméletileg megkönnyítő szövegváltozatról van szó, amelyben „csak” a változtatásokat kell fordítani.

A (d) esetben, amikor először érkezik hozzánk egy bizottsági javaslat magyar szövege, fordítóink fontos feladata a nyelvi lektorálás is. Az (f) esetben fordítói feladatot elsősorban a delegációknak a tanácsi jegyzőkönyvben rögzítendő nyilatkozatai jelentenek; a (g) szövegtípust az előzmény nélküli, „szűz” forrásnyelvi szövegből fordítható ritka szövegeket alkotják, végül a (h)–(j) esetek a Tanácsnál előforduló „legszerencsésebben” fordítható szövegeket jelentik. A legizgalmasabb feladat a Jogi Szolgálat véleményeinek fordítása, ui. itt egy, az egész szövegen végighúzó érveléscsoportot is vissza kell adni, és ebben az esetben a legkritikusabb, hogy tud-e fordító szövegben gondolkodni.

A harmadik korlát

Mielőtt még a tanácsi fordító bibliájaként szolgáló két útmutatóról szólnék (IM Útmutató 2004; A jogi aktusok formája 2005), amelyeknek előírásai szorosan összefüggnek a szövegtípusok inherens sajátosságaival, a fordítói tevékenység korlátai között harmadik helyen kell megemlíteni a szöveg feladójának és címzettjének *virtualitását*. A feladó virtualitása annyit tesz, hogy a szöveg munkalapján szerepel ugyan a szerkesztő neve, ám a szövegeket fordításra szétosztó Központi Koordináció utasítása szerint őt a legkritikább esetben illik zavarni. A címzettet a fordító szintén csak elméletben ismeri, ui. a Tanácsnál a fordítók a szövegeket használó *entitásoktól* (sic!) hermetikusan elzárva dolgoznak (2004 óta eddig még senkinek sem sikerült részt venni egyetlen tanácsi előkészítő szerv ülésén sem).

Ezen virtualitás egyenes következménye a szöveg *értelmezésének tilalma*, ami szájhagyomány útján terjedő utasítás. Nyilvánvalóan óvatossági szabályról van szó, amely azonban ellentmond az IM Útmutatóban megfogalmazottaknak.

Merjünk elszakadni az eredeti szövegtől, és a megfelelő értelmezésnek megfelelően, de magyaros szöveget használni, merjünk használni a hosszabb mondatokban a közbevetések jelölésére a gondolatjeleket stb. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a szövegnek mindig a tartalomhoz kell igazodni! (IM Útmutató 2004:14., az eredetiben kiemelve).

Ez ad abszurdum azzal a következménnyel járna, hogy még nyilvánvaló elütések esetében is a Központi Koordinációt kellene megkérdezni, hogy kijavíthatjuk-e a hibát a célnyelven pl: ha az eredetiben *take care of* helyett *take scare of* van, vagy ha kimarad a *million* olyan kontextusban, amikor eurómilliókról van szó, vagy ha egyértelműen rossz a szakszóhasználat pl. *abbreviation* ('rövidítés') helyett *diminutive* ('kicsinyítőképzős kifejezés') szerepel. Ezen hibák nem értelmezése félrefordításokhoz vezetne. Itt feltétlenül meg kell említeni, hogy a túlnyomó részben angol forrásnyelvi szöveget sokszor nem anyanyelveiek fogalmazzák, és jöllehet az idézett belső anyag alapján a fordítást előtt a nyelvi

hibák vagy kétértelműségek kiszűrése érdekében a szövegeket anyanyelvieknek lektorálniuk kellene, ez nyilvánvalóan nem mindig történik meg.

- (1) Disbursement rates mounted to € 80.2 or 80 % of commitments.
- (1a) A kötelezettségvállalásokhoz viszonyított kifizetési arány 80,2 millió € vagy 80% volt.
- (2) The terms listed in Annex I, their derivatives or *diminutives*, alone or combined, may be used throughout the Community and in any Community language for the labelling and advertising of a product which satisfies the requirements set out under this Regulation.
- (2a) Az I. mellékletben felsorolt kifejezéseket, a belőlük képzett szavakat vagy *rövidítéseket*, önmagukban vagy összetételben a Közösség egészében és bármely közösségi nyelven használni lehet olyan termék címkézésére és reklámozására, amely az e rendeletben megfogalmazott követelményeknek eleget tesz.

A negyedik korlát

A jogszabályok fordításakor alapvető követelmény az említett útmutatók naprakész változatainak szigorú betartása (negyedik korlát). A problémát az „útmutató” kifejezés értelmezésében látom, vagyis abban, hogy néha nehéz különbséget tenni *feltétel nélkül kötelező* szabály (pl. a szerkezeti egységekre történő utalás) és valódi értelemben vett *ajánlás* között. Erre jó példa *a within the meaning* szókapcsolat, amelyre az IM Útmutató által adott panel megoldás a *valaminek az értelmében* (IM Útmutató 2004: 58).

- (3) payment institutions within the meaning of this Directive

Az angol szerkezetben a főnévi csoport bővítése jobbra található, az angol, francia, stb. (indoeurópai) nyelvek alapvető szerkezeti sajátosságainak megfelelően. Az útmutató ezen kitételét követve a fordító hajlamos a magyarban is jobbra bővíteni:

- (3a) fizetési intézmények ezen irányelv értelmében,

és megfelelnek az IM Útmutató egy nagyon fontos ajánlásáról:

Az angol nyelvű szöveg értelmezésekor gyakran gondot okoz, hogy egy *hátravetett kiegészítő vagy szűkítő értelmű mondatrész* a mondaton belül melyik másik mondatrészhez kapcsolódik. Mivel a magyarban az ilyen hátravetett mondatrészek nem használatosak és ezek helyett leginkább közbevetett mondatrészeket alkalmazunk, ilyen esetekben különösen fontos az egyéb (német, francia stb.) nyelvű változatok elolvasása és mondatszerkezetének értelmezése, annak érdekében, hogy a szűkítő, kiegészítő közbevetés a magyarban is megfelelő helyre kerüljön. Ez azért is fontos, mert ha a magyar-

ban az adott kiegészítő, szűkítő kitévelt az eredetihez hasonlóan egyszerűen a mondat végére „csapjuk”, az gyakran értelmezési problémákhoz vezethet, zavaró kétértelmű megoldásokat, adott esetben a szűkítő kitétel hatókörének kitágítását, elmosását eredményezheti. (IM Útmutató 2004:15., az eredetiben kiemelve).

A (3a) fordítás ezért lineáris fordításnak, a magyartól idegen szórendnek minősül. A megoldás kettős lehet: prepozicionális bővítés grammatikai betoldással:

(3b) az ezen irányelv értelmében vett/szerinti fizetési intézmények

vagy a *within the meaning* értelmezése: arról van ugyanis szó, hogy a jogszabályokban gyakran fogalom-meghatározások találhatók „X means Y” formában, és a szöveg a későbbiekben erre utal vissza:

(3c) az ezen irányelvben meghatározott fizetési intézmények

Fordítástudományi szempontból persze elcsépelte közhelynek tűnik, de ehelyütt határozottan szeretném képviselni azt az álláspontot, hogy még egy jogszabály szövegét is értelmezni kell (amelyhez értékes segítséget jelentenek a nyelven kívüli ismeretek), hiszen értelmezés nélkül fordítás, mint olyan nem létezik. Ha összevetjük a (4) angol mondat (4a) és (4b) magyar fordítását, látjuk, hogy a (4b) minimum kétértelmű:

(4) The competent authorities shall be such as to guarantee independence from economic actors and to avoid conflicts of interest.

(4a) Az illetékes hatóságoknak biztosítaniuk kell a gazdasági szereplőktől való függetlenséget és az érdekkellentétek elkerülését.

(4b) Illetékes hatóság csak olyan hatóság lehet, amely garantáltan független a gazdasági szereplőktől és amelynek esetében érdekkellentétek nem állnak fenn.

Az ötödik korlát

A fentiek jól szemléltetik azt a jelenséget, hogy a fordító néha önmagát szorítja korlátok közé azzal, hogy az útmutatók minden egyes tételét azonos szintű, abszolút szabályként értelmezi, valamint bizonyos ajánlásokról megfélekedzik. Másrészt mivel a fenti szerkezetek szövegen belüli és szövegközi előfordulási gyakorisága magas lehet, a panelmegoldás a fordítási memórián keresztül erőteljesen hozzájárul ahhoz, hogy az uniós szövegekben az indoeurópaihoz közeli, hunglish (vagy franchongrois) szórend váljék uralkodóvá.

A hatodik korlát

Itt térek rá a Trados problematikájára. A docucompok kivételével titkáraink minden szöveget Tradossal készítenek elő: létrehoznak egy munkamemóriát, amelybe bemásolják a szövegnek a fordítás jelentős gyorsítására és megkönnyítésére szolgáló magyar alapját/alapjait. A Trados rendkívül hasznos eszköz lehet pl. megosztott fordítási munkamemória esetén, jelentősen felgyorsíthatja és megkönnyítheti a munkát azáltal, hogy a fordító látja a kollégái által már lefordított mondatokat, az általuk választott terminológiát. Ennek legnagyobb jelentősége a csúcsidőszakokban van, amikor akár napi 15-20 oldalt kell lefordítani nagyon szoros határidőre². Ugyanakkor a fordítónak nem szabad megfélemednie arról, hogy a Trados csak *eszköz*, a benne tárolt mondatokat a fordítók tették bele, és főként: a benne tárolt mondatok *szövegek* részét alkotják. A fordítási memóriához mindig kritikával kellene viszonyulni: hiába „jön le” egy megoldás 100 %-kal, ezeket is minden esetben alaposan át kell(ene) nézni, és pedig hangsúlyozottan a szöveg kontextusában.

Saját tapasztalatom azt mutatja, hogy a munkamemóriából 100 %-kal lejövő nyersfordítást akkor is hajlamos vagyok elfogadni, amikor a Trados nélkül az adott szó sor eszembe sem jutott volna. Elfogadom például az (5a)-t, pedig benne maradt egy olyan homályos és értelmezhetetlen megoldás, mint a *vonatkozásában*, pedig magyarul az (5b) lenne helyes:

- (5) restrictive rules on effective participation in other payment systems;
- (5a) korlátozó szabályok más fizetési rendszerben való hatékony részvétel *vonatkozásában*;
- (5b) más fizetési rendszerekben való tényleges *részvételre vonatkozó* korlátozó szabályok.

A „vonatkozásában” szemantikailag üres elem, de érdekes módon grammatikai funkciója van: a magyartól szerkezetileg idegen posztpozicionális bővítés miatt kénytelen alkalmazni a fordító, majd a fordítási memórián keresztül ezek a hunglish/francongros szerkezetek exponenciálisan terjednek a fordított szövegekben.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a Tradosban *mondatok* és nem *szövegek* tárolódnak. Ha erről megfélemedzik a fordító, megkötheti a saját kezét. Ezt a hatodik kötöttség, ui. hiába teljes az ekvivalencia lexikai, sőt terminológiai szinten, hiába felel meg a magyar mondat a magyar nyelv mondattani szabályainak, a fordítónak mindig azt kellene vizsgálnia, hogy **adott** szövegbe bemásolva a Tradosban talált szó sor nem borítja-e fel a szöveg koherenciáját és/vagy kohézióját. A (6) példa fordításaként például a Trados az alábbi 100-os találatot adta (6a), pedig a két mondat kapcsolódása szempontjából a (6b) a helyes.

- (6) All surgical interventions carried out for reasons other than therapeutic or diagnostic purposes which result in damage to or the loss of a sensitive part of the body or the alteration of bone structure shall be

prohibited. However, beak trimming should only be allowed when all other measures to prevent feather pecking and cannibalism are exhausted, and only after consultation and on the advice of a veterinarian and carried out by qualified staff on chickens that are less than 10 days old.

- (6a) *Tilos* minden nem gyógyászati vagy diagnosztikai célból végzett műtéti beavatkozás, amely a test érzékeny részének sérülését vagy elvesztését, vagy a csontszerkezet módosítását eredményezi. A csőrkurtyítást azonban kizárólag abban az esetben *lehet engedélyezni*, ha a tollcsipkedés és a kannibalizmus megelőzésére szolgáló valamennyi egyéb intézkedést kimerítettek, valamint kizárólag állatorvosi konzultációt követően és állatorvos tanácsára, és amennyiben azt szakképzett személyzet végzi 10 naponál fiatalabb csirkéken.
- (6b) *Tilos* minden nem gyógyászati vagy diagnosztikai célból végzett műtéti beavatkozás, amely a test érzékeny részének sérülését vagy elvesztését, vagy a csontszerkezet módosítását eredményezi. A csőrkurtyítást azonban *lehet engedélyezni* kizárólag abban az esetben, ha a tollcsipkedés és a kannibalizmus megelőzésére szolgáló valamennyi egyéb intézkedést kimerítettek, valamint kizárólag állatorvosi konzultációt követően és állatorvos tanácsára, és amennyiben azt szakképzett személyzet végzi 10 naponál fiatalabb csirkéken.

A fordítók hajlamosak misztifikálni a fordítási memóriát, és ehelyütt – bármilyen különösnek hangozzék is – hangsúlyozni kell, hogy a fordítás *írott kódban* és nem *élőnyelvi kódban* történik. Bizonyos szórendi megoldások, melyek kommunikatív és szövegkohéziós szempontból is hibásaj, arra engednek következtetni, mintha a fordító gondolatban, vagy akár hangosan is, *kimondta volna* a mondatot, és minthogy a verbalizálás prozódiai jellemzőit rendben találta, nem érzékelte, hogy *írásban* a prozódia elsődleges jelentésmeghatározó szerepe (hangsúly, intonáció) *elvész*. E megkötöttség nemcsak az EU-fordításokra jellemző, hanem általában a fordításra, mégis, figyelembe nem vétele az előbbieket mellett hozzájárul a magyar uniós szövegek indoeurópaivá válásához. Prozódia hiányában csak az írott szórend teheti a helyére a szöveg megkívánta *fókusz*t, ami legtöbbször az igének a mondat végére helyezését igényli.

Lektorai tevékenységem során a leggyakrabban a kommunikatív szakaszhatárok felborulásával találkozom, és kiemelt feladatommak tekintem a szöveg megkívánta téma-réma sorrend rendszeres visszaállítását. Ez általában azt jelenti, hogy a mondat elejére vagy közepére előretolt ígét a mondat végére kell helyezni, hiszen „[...] a rematikus szakaszt általában a mondatvégi helyzet és az igei megformálás jellemzi” (Klaudy 2004:395), a jobbra elhelyezkedő bővítésményeket pedig balra teszem át. Véleményem szerint ugyanis abban, hogy az uniós jogszabályok nehezen érthetők, szerepe van a téma-réma felcserélésének is, és ebbe a Trados is jócskán „beleségít”. Tapasztalataim csak megerősítik Klaudy Kinga 2004-es hipotézisét, miszerint a fordítások sokszor csak *kvázi-helyes szövegek*.

Összegzés

A cikkben csak felvillantani tudtam a fordító mozgásterét behatároló objektív kötöttségeket. Ezeket különféle időpontokban és helyeken, eltérő szereplők állították föl, ezért a fordítónak ezekben az esetekben általában nincs mérlegelési lehetősége. Amikor azonban van mérlegelési lehetősége, érdemes gondolnia arra, hogy az uniós szövegek, bár a szövegek sajátos válfaját alkotják, ugyanúgy a legáltalánosabb szövegszerveződési elvek alapján épülnek föl, mint minden más szöveg. Fordításukra ugyanazok a fordításelméleti alapelvek és fordítási technikák érvényesek, mint egyéb szövegekre, többek között az, hogy a fordító feladata a kommunikáció *megkönnyítése* és nem *megnehezítése* a még akkor is, ha a feladó és a címzett egyaránt virtuális. Erről a fordítónak még a rohammunkák időszakában sem szabad megfeledkeznie, valamint tudatosítania kell magában, hogy a fordítássegítő szoftver – ha nem kellő kritikával használja – fordításgátló eszközzé válhat. A tévhitell ellentétben a magyarban a szórend egyáltalán nem szabad, és csak a legritkább esetben stiláris kérdés. A kommunikatív szempontból helytálló szórend jelentősen megkönnyítheti (vagy legalábbis nem nehezíti) egy-egy tartalmilag bonyolult szöveg megértését. Ha a fordító elméleti-módszertani ismereteire, szakmai tapasztalatára és meggyőződésére támaszkodva felismeri és az ajánlott módon szisztematikusan megoldja a problémákat, ennek eredményeképp könnyebben érthető-értelmezhető magyar uniós szövegek jönnének létre, és lefékeződhetne az uniós hunglish vagy franchongrois kialakulása.

Jegyzetek

1. Sajtóközlemények fordítására csak ritkán kerül sor, ezért ezzel a szövegtípussal nem foglalkozom.
2. A Tanácsnál a 24 óránál rövidebb időre kiadott fordítások aránya 40 %, míg a Parlamentnél 19 %, a Bizottságnál pedig 3 %.

Irodalom

- A jogi aktusok formája 2005. = *Az Európai Unió Tanácsa keretében elfogadott jogi aktusok formája*. Negyedik kiadás. Brüsszel: Az Európai Unió Tanácsának Főtitkársága Jogász-nyelvérszi Szolgálat. 2005. július.
- Council Guide 2006. = *Guide for producing documents for the Council and its preparatory bodies*. Brüsszel 2006. június.
- IM Útmutató 2004. = *Útmutató az európai uniós joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi, szakmai és jogi lektorálásához*. Budapest: IM. 2004. május.
- Klaudy, K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évfolyam. 4. szám. 389–407. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1284/index.htm>